

Müslümanlar
ve
Diğer Din Mensupları

**Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla
İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar**

Ankara - 2004

Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları / 4

TEFSİR GELENEĞİNDE YAHUDİLERE BAKIŞ

Prof.Dr. Ömer Faruk HARMAN*

Tefsir geleneğinde Yahudilere bakışın tesbit edilebilmesi için Kur'an'da Yahudilere nasıl bakıldığının bilinmesi gerekmektedir.

Kur'an'da Yahudilerden hem Beni İsrail hem de hâdû, hûd ve yehûd ayrıca Ehl-i kitap ve Ehl-i zikir gibi terimlerle bahsedilmektedir. Kur'an'da bu kelimeler birbirlerinin yerine ve aynı anlamda kullanılmakta ancak yehûd kelimesi, İslam öncesi Arap şiirinde çok geçmesine rağmen sadece Medenî surelerde zikredilmekte, Cahiliye şiirlerinde rastlanmayan Benî İsrail ifadesi ise Mekkî surelerde de yer almakta ve bunların geçtiği yerlerde daha çok İslam öncesi dönemlerde vuku bulan ve Tevrat'ın Çıkış bölümünde de anlatılan olaylar nakledilmektedir.

İslâmî kaynaklarda Benî İsrail daha çok soy ve ırkı, yehûd ise ırk şartı aranmaksızın yahudi dininden olanları ifade etmekte ve kapsamına Araplar dahil olmak üzere başka ırklardan olup Yahudiliği benimseyenler de girmektedir.

Kur'an'daki Benî İsrâîl terimi sadece Hz. Musa zamanında yaşayanları değil (el-A'raf 7/138; Yunus 10/88-90; el-İsra 17/101), birinci ve ikinci mabet dönemini (el-İsra 17/4-7), Hz. İsa'nın kavmini (Al-i İmran 3/49; el-Maide 5/72; ez-Zuhruf 43/59; es-Saf 61/6) ve Hz. Peygamber zamanında yaşayanları da (eş-Şuara 26/197; el-İsra 17/101) kapsamakta, "Ey İsrailoğulları" denilerek Medine'deki Yahudilere ve onların din bilginlerine hitap edilmektedir.

Kur'an'ı Kerim, o dönemde yeryüzünde pek çok din olmasına rağmen Arap yarımadasında bulunan müşriklerle Ehl-i kitap olarak takdim ettiği Yahudi ve Hıristiyanlar üzerinde durmuş, fakat İsrailoğullarına daha geniş yer vermiştir. Kur'an'ın geçmiş milletler içinde kendilerinden en çok söz ettiği, önemli şahsiyetlerini ve özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlattığı kavim İsrail oğullarıdır. İsimleri bildirilen peygamberlerin çoğu onlardandır. Bakara suresinin 40-141 ayetlerinde ağırlıklı olarak İsrail oğullarından bahsedilir. Üçüncü surenin adı olan Âl-i İmrân, Beni İsrailden bir ailedir. Mâide suresine ismini veren mâide, Beni İsrail'den olan havarilere inmiştir. İsrâ suresinin bir adı da Benî İsrâîl'dir. Kur'an surelerinin birçoğunda onların kıssaları tekrarlanır. Bunun sebeplerinden bazılarını şu şekilde göstermek mümkündür:

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

a. Hz. Peygamber, çoğu İsrâil oğullarına mensup diğer peygamberlerle ortak nitelikler taşımaktadır. Dolayısıyla Mekke döneminde nazil olan kıssalarla, peygamberlerine karşı kötü davranan, onları dinlemeyen insanların akıbeti bu kıssalardan haberdar olan aynı durumdaki Mekkeli müşriklere hatırlatılmaktadır.

b. Müslümanlar Medine'ye hicretten sonra Yahudilerle bir arada yaşamaya başlayınca, onlar İslamiyeti kendi dinlerine rakip ve menfaatleri açısından tehlikeli gördükleri için Mekke müşriklerini fikren ve maddeten desteklemişlerdir. Kur'an'ın bu dönemde inen ayetlerinde İsrail oğullarının başından geçen olaylar ayrıntılı bir biçimde ortaya konularak ilahi dini gerçek safiyetine döndürecek bir peygamberin gönderildiği, bu peygamberin ve getirdiği dinin Yahudilerce daha kolay ve öncelikle kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (el-Bakara 2/41).

Kur'an'ın İsrail oğullarının tarihi ve başlarından geçen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi vermesi ve Yahudiler tarafından gizlenen, tahrif edilen bilgilerin doğrusunu bildirmesi hem ilahi mesajın verilmesi ve alınacak derslerin gösterilmesi hem de Hz. Muhammed'in ilahi vahiyle desteklenmesi anlamına geliyordu.

Hz. İsmail'in soyundan gelen dolayısıyla Hz. İbrahim'in torunları olan Araplar, Hz. İbrahim'in soyundan gelen Beni İsrail peygamberleri ve onların kıssalarına ilgi duyuyorlardı. Öte yandan Hz. Muhammed'in Mekke'li muhalif ve muarızları, Yahudiler tarafından telkin edilen birtakım argümanları da kullanıyorlardı¹. Diğer taraftan Yahudiler, en azından Arabistan Yahudileri, kendi dinlerini İsrail oğullarının tekelinde saymıyor ve hatta aksine Araplar arasında dahi birtakım kimseleri kendi dinlerine döndürme çarelerine başvuruyorlardı. Dolayısıyla Kur'an sık sık İsrailoğullarına göndermede bulunuyordu.

Mekkî surelerde doğrudan İsrailoğullarına hitap yoktur ve bu surelerde İsrailoğulları hakkında, Medeni surelerdeki kadar sert ifadeler kullanılmamakta, geçmişte onlara verilen nimetler sayılmaktadır. 163-170 ayetleri dışında tamamı Mekke'de nazil olan A'raf suresinde İsrailoğullarının tarihinden kesitler verilmektedir.

Buna göre Mekki surelerde İsrailoğullarından söz edilmesindeki temel amacın, geçmiş olaylarla ilgili kıssalara aşına olan ve müslümanlarla mücadelede yahudilerin fikri desteğini alan Mekke müşriklerini ikaz ve onların olumsuz tutumları karşısında üzülen Hz. Peygamberi ve müslümanları teselli etmek olduğu söylenebilir.

¹ M. Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 597-601;

Yahudiler Medine’de büyük bir kitle halinde bulunuyorlardı ve Medine onların dini, siyasi, içtimai ve iktisadi merkezleri konumundaydı. Yahudilerin ziraat, el sanatları, ticaret alanlarındaki başarıları ve kültürel üstünlükleri onları buldukları bölgede etkili bir konuma getirmişti. Mesela Medine halkı problemlerin çözümü için çoğu defa hakem olarak yahudilere başvuruyorlardı. Yahudiler aynı zamanda komşu Arap kabileleriyle de ittifak yaparak güvenliklerini sağlama almışlardı. Hz. Peygamberin Medine’ye hicretini takiben müslümanların güçlenmesi yahudilerin menfaatine dokunmaya başladı. Hicri ikinci yılın sonunda ilişkiler bozuldu ve müslümanlara karşı düşmanca tavır aldılar. Kur’an’ın da onlara karşı üslubu değişti; İslamî davet karşısındaki inatçı ve inkarcı tavırları, Allah’ın emirlerine uymamaları, kelamını tahrif etmeleri, peygamberleri yalanlamaları ve öldürmeleri söz konusu edildi.

Kur’an’ı Kerim’de Yahudilerin hem tarihleri hem de inanç, yaşayış ve adetleri hakkında bilgi verilmekte, değerlendirilmelerde bulunmaktadır.

Kur’an’ı Kerim’de Yahudi tarihinden bahsedilmektedir. Yahudiler en ulu ataları olarak Hz. İbrahim’i kabul ettikleri için kendi tarihlerini de bir bakıma onunla başlatmaktadırlar. Ancak Kur’an, Hz. İbrahim’in Yahudi olmadığını çünkü Tevrat’ın ondan sonra indiğini belirtmektedir (Al-i İmrân 3/65,67). Bununla birlikte Kur’an’da Hz. İbrahim’in örnek şahsiyetinden, hayat hikayesinden ve çocukları İsmail ile İshak’tan bahsedilmektedir ki Yahudiler, Hz. İbrahim’in oğlu İshak’ın soyundan gelmektedirler. Yahudiler, gerek Yahudi, gerekse İsrail adını Hz. İshak’ın oğlu Hz. Yakup ve onun oğlu Yahuda’dan almışlardır. Dolayısıyla diğer adı da İsrail olan Hz. Yakup, İsrail oğullarının hem isim babası hem de atasıdır. Belki de bu sebeple onların tarihini Hz. Yakuptan başlatmak daha uygun olabilir. Kur’an’da gerek Hz. İbrahim’den gerekse Hz. Yakup’tan bahsedilmekte, Yakub’un oğlu Yusuf’un kıssası müstakil bir sureye konu olmaktadır. Diğer taraftan Hz. Musa ve Mısır’dan çıkış ile çöldeki hayat tafsilatıyla verilmekte, İsrail oğullarına verilen nimetler hatırlatılmaktadır. Hz. Musa sonrası dönemle ilgili olarak ise Yuşa b. Nun idaresinde arz-ı mevuda giriş, peygamber Samuel, kral Talût (Saul), Hz. Davud ve Süleyman’ın kıssaları nakledilmekte, Kral Nebukadnetzar’ın Kudüsü işgaline telmihte bulunulmakta, Hz. İsa’nın İsrailoğullarına gönderilişi ve onların Hz. İsa’ya karşı çıkıp öldürmek istemeleri ve nihayet Hz. Muhammed’le olan ilişkileri anlatılmaktadır.

Kur’an’da İsrailoğullarına, sık sık geçmişteki durumları ve onlara verilen nimetler hatırlatılmakta, kendilerinin diğer insanlardan üstün kılındığı belirtilmekte ancak bu üstünlüğün ırkla alakalı olmadığına, ancak Allah’a verdikleri sözü tutup yükümlülüklerini yerine getirmelerine bağlı

bulduğuna dikkat çekilmektedir (el-Maide 5/20; el-Casiye 45/16). Diğer taraftan İsrailoğullarından Allah'a kulluk, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapma, insanlara güzel söz söyleme, namaz kılma ve zekat verme, peygamberlere inanıp onları destekleme, birbirlerinin kanlarını dökmeme ve birbirlerini yurtlarından çıkarmama gibi konularda söz alınmış, karşılığında günahlarının bağışlanacağı, cennete konulacakları vaad edilmiştir. Onlardan Allah'a verdikleri sözü tutmaları, hakkı batıla karıştırmamaları, başkalarına emrettikleri iyi şeyleri kendilerinin de yapmaları, cumartesi günü yasaklarına riayet etmeleri istenmiş, haksız olarak bir cana kıyanın bütün insanlığı öldürmüş, bir canı kurtaranın da bütün insanlığı kurtarmış gibi olacağı bildirilmiştir (el-Bakara 2/40-44, 83-84; en-Nisa 4/154; el-Maide 5/12, 32; Yunus 10/93).

Kur'an-ı Kerim'de Yahudilerin inançlarından da bahsedilmekte, inanç alanındaki durumları ile düştükleri hatalar ve yaptıkları yanlışlıklar belirtilmektedir. Bu konuyla ilgili Kur'an'daki bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Tevhit inancı: Yahudilere tek Tanrı inancı öğütlenmiş (En'am 5/151-152; Yunus 10/84; Taha 20/98) fakat onlar Allah inancı konusunda yanlış davranışlarda bulunmuş, Allah'a fakirlik ya da cimrilik (Al-i İmran 3/181; el-Maide 5/64), ayrıca çocuk isnad ederek Uzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu, kendilerinin de Allah'ın çocukları olduklarını söylemişler, tek Tanrı inancını bırakarak başka ilahlara kulluk etmişler, buzağıya tapmışlar (el-Bakara 2/113; el-Maide 5/18, 138; et-Tevbe 9/30), din adamlarını ve bilginlerini rab edinmişlerdir (et-Tevbe 9/31).

2) Peygamberlik müessesesi: Kur'an'ı Kerim peygamberler konusunda Yahudilere ciddi tenkitler yöneltir. Kur'an onların, peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkar ettiklerini, peygamberlere iftiralarda bulduklarını, peygamberlere muhalefet edip bazılarını öldürdüklerini belirtmektedir (el-Bakara 2/61; Al-i İmran 3/21, 112, 181; en-Nisa 4/155; el-Maide 5/70; el-Enam 5/91).

3) Kutsal Kitap: Kur'an Yahudilerin, kendilerine verilen kutsal metinleri tahrif ettiklerini, kitabın bir kısmını unuttuklarını, elleriyle yazdıklarını Allah'ın kitabı diye takdim ettiklerini, manayı çarpıttıklarını belirtmektedir (el-Bakara 2/75, 79, 146, 159, 174; Al-i İmran 3/78; en-Nisa 4/46; el-Maide 5/13).

4) Melek inancı: Kur'an Yahudilerin bazı meleklerle düşman olmalarını eleştirmektedir (el-Bakara 2/97-98).

5) Ahiret inancı: Kur'an, Yahudilerin ahiret hayatı ile ilgili çeşitli iddialarını dile getirerek, ateşin kendilerini ancak sayılı günler yakacağı iddialarını reddetmektedir (el-Bakara 2/80).

Kur'an-ı Kerim Yahudileri, inançlarından ziyade ahlaki davranışlarını ve Allah'ın emirlerine uymayarak ahdi bozmalarını gündeme getirerek tenkit etmektedir. Kur'an'da Yahudilerin olumsuz karakterleriyle alakalı şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

a. *İnkarcı oluşları (el-Bakara 2/88-91; Al-i İmran 3/98,112; en-Nisa 4/46, 155),

b. Allah'a ortak koşmaları (el-Bakara 2/51, 54, 92; el-Araf 7/138-139; 142; et-Tevbe 9/30-31),

c. Üstünlük iddiaları (el-Bakara 2/87, 111, 135; Al-i İmran 3/181; el-Maide 5/18; el-Mü'min 40/56),

d. Bozgunculuk yapımları (el-Maide 5/64; il-İsra 17/4-7),

e. Katı yürekli oluşları (el-Bakara 2/74; el-Maide 5/13; el-Hadid 57/16),

f. Dünya hayatına düşkünlükleri (el-Bakara 2/96),

g. Peygamberlere muhalefet etmeleri, onları öldürmeleri (el-Bakara 2/61, 84-85; Al-i İmran 3/21, 112, 181; en-Nisa 4/155; el-Maide 5/70),

h. Ahdi bozmaları (el-Bakara 2/64, 83, 246; Al-i İmran 3/23; el-Maide 5/43),

ı. Hakkı gizlemeleri (el-Bakara 2/89, 246; el-Enam 6/20),

i. Zillet ve yoksulluğa mahkum edilmeleri (el-bakara 2/61, 248-249; Al-i İmran 3/111-112; el-Maide 5/22, 24).

Bunların dışında müslümanlara karşı aşırı düşmanlıkları, haksızlık ve zulümleri, isyan ve serkeşlikleri, hainlik ve ikiyüzlülükleri, kıskançlık ve korkaklıkları gibi özellikleri de sayılmaktadır.

Kendilerine verilen bunca nimete ve ahitlerinde durmaları şartına bağlı olarak yapılan ilahi vaadlere rağmen İsrailoğulları verdikleri sözleri tutmamışlar, birçok peygamberi inkar edip öldürmüşler, Allah'ı unutup putlara ve buzağıya tapmaya başlamışlar, söz dinlemeyip haddi aşmışlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmışlardır.

Diğer taraftan Yahudilerin müsbet yönleri de vurgulanmaktadır. Onların, Allah'ın lutfuna mazhar oldukları, tarihin çeşitli dönemlerinde zulüm ve baskılardan kurtarıldıkları, kendilerine çeşitli nimetler verildiği, imtiyazlı davranıldığı, alemlere üstün kılındıkları, müslümanları ve Kur'anın değerini en iyi onların anlayacağı, peygamberi en önce onların tasdik etmesi gerektiği çünkü kitaplarında müjdelendiği ve Yahudilerin, bu son peygamberi kendi çocuklarını bildikleri gibi tanıdıkları belirtilmektedir.

Kur'an'da İsrailoğulları ile ilgili değerlendirmeler ve tenkit noktaları onlara karşı bir haksızlık ve iftira olmadığı gibi onları peşinen ve ebedi olarak mahkum etme anlamına da gelmemektedir; zaten bu ilahi adaletle bağdaşmaz. Kur'anın mahkum ettiği yahudi ırkı değil, sergilenen ahlak ve karakter yapısıdır. Bu karakterin Kur'an'daki en belirgin tezahürlerinden bazıları Allah'a verdikleri sözü tutmamaları, yaptıkları ahitleri bozmaları, başka ilahlara temayül etmeleri, ırk ve şekilciliği ön plana çıkararak özü ve ruhu ihmal etmeleridir ki bunlar, daha ağır suçlama ve eleştirilerle Ahd-i Atik'te de yer almaktadır (Çıkış 32/9; Tesniye 9/6;31/27; Yeremya 3/8-10).

İslam tarihi boyunca Müslümanlarla Yahudiler arasında çeşitli konularda tartışmalar yapılmış, çok sayıda eser ortaya konmuştur. Müslümanların Yahudilere karşı kaleme aldıkları reddiyelerde temel tartışma konuları, Kur'an'da verilen bilgi ve değer hükümlerine paralel olarak uluhiyetle bağdaşmayan sıfatlar, peygamberlere yakışmayan nitelendirmeler, tahrif, nesh ve Hz. Muhammed'in müjdelenmesi konularıdır.

Kur'an'ı Kerim'in daha iyi anlaşılması için yapılan çalışmaların başında tefsirler gelmektedir. Kur'an'ın ilk ve en önemli tefsiri Hz. Peygamber tarafından yapılan açıklamalardır ki Hz. Peygamberin Kur'an yorumu önceleri sözlü hadis rivayetlerinin bir parçası olarak varlığını sürdürürken hadislerin tedvini üzerine "Kitabü't-Tefsir" adıyla ayrı bir bölüm olarak hadis mecmualarında yerini almıştır. Zamanla tefsir ilmi hadisten ayrılarak müstakil hale gelmiş ve özgün eserler vücuda getirilmiştir.

Başlıca tefsir türlerini ve önemli örneklerini şu şekilde gösterebiliriz:

1-Rivayet tefsirleri: Hz. Peygamberin ve ashabın Kur'an yorumların ihtiva eden tefsirlerdir ki en meşhuru Firuzabadi tarafından derlenen İbn Abbas tefsiridir. İbn Abbas'ın yorumları bazı çağdaş araştırmacılar tarafından da kitap haline getirilmiştir. Tebeü't-tabiinden Mukatil b. Süleyman'a ait tefsir, müellifinin elinden çıkan ilk tam Kur'an tefsiridir. Taberi'nin tefsiri ise gerek metodu gerekse muhtevasının zenginliğiyle rivayet tefsirlerinin temel kaynağı olmuştur. Diğer rivayet tefsirleri arasında İbn Kesir ve Suyuti sayılabilir.

2-Dirayet tefsirleri: Dirayet metoduna göre yazılmış tefsirlerin ilk örnekleri Mutezile ekolü alimlerin kaleme alınmıştır. Dirayet metodunun kullanıldığı tefsirlere örnek olarak Matüridi, Fahreddin er-Razi, Kadi Beyzavi, Nesefi, Hazin, Ebu Hayyan, Ebussuud, Alusi, Elmalılı, İbn Aşur, Ateş tefsirleri sayılabilir.

Bu iki türün dışında Lüğavî, İşarî ve Tasavvufî, Mezhebî, İlmî, İçtimâî, Edebî tefsirler de bulunmaktadır².

Kur'an'da verilen bilgi ve değer hükümleri tefsirlerde daha da detaylandırılmış, yahudilerle ilgili gerek kanonik yahudi dini literatürü gerekse apokrif eserlerden faydalanılarak konular işlenmiş ve açıklamalarda bulunulmuştur. İslami literatürde genelde İsrailiyat adı verilen bu tür alıntılar tefsirlerde geniş yer tutmaktadır.

Tefsirlerde nakledilen İsrailiyat çoğunlukla Kur'an'daki kıssalar, geçmiş peygamberler ve bunların ümmetleri hakkındadır. Adem'in ve Havva'nın yaratılışı, cennetteki hayatları, Nuh'un gemisi ve Tufan hadisesi, İsmail veya İshak'ın kurban hadisesi, Davud ve iki hasımın muhakemesi, Harut ve Marut kıssası, İsrailoğulları, Yusuf kıssası, Eyyübün hikayesi, İlyas'ın hayatı, Musa'nın Mısır ve Medyen günleri, Firavun ile mücadelesi, İsa ve annesinin hayatı gibi pek çok konuda israiliyat bulunmaktadır. İsrailiyat türü haberleri rivayet etmede ilk sırayı İbn Abbas almaktadır. Taberi'nin tefsirinde İbn Abbas'ın ehl-i kitap müslümanlarından çokça yararlandığını gösteren rivayetler, ya kabulünde sakınca görülmeyen bilgiler ya da bu eserde yer alan diğer zayıf rivayetler cümlesindedir.

Müfessirler arasında ilk sıralarda bulunan ve rivayet tarzı tefsir yazmış olan Taberi, tefsirinde öncelikle Hz. Peygamberden gelen haberlere, sonra da Sahabe ve Tabiilerin görüşlerine itimad etmekle birlikte, İbn Abbas ve İbn Mesud ekollerine istinad eden tefsirlerden faydalanmış, diğer taraftan İsrailiyat denilen haberlere de yer vermiştir. Bu tür haberlerin isnadı genellikle Ka'bü'l-Ahbar, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc ve es-Süddî'ye dayanmaktadır. Tefsirindeki bu gibi haberler ekseriya kıssalarla ilgili açıklamalarda yer almakta ve Taberi bunları tenkide tabî tutmadan sadece bir haber olarak nakletmekte, haberlerin isnadlarını vererek onları tenkit etmeyi okuyucuya bırakmaktadır.

Taberi, rivayet ettiği isrâilî rivayetler arasında bir tercih yapmamakta, tercihlerini ekseriya kıraat ve ahkam haberleri üzerinde teksif etmektedir.

Belli başlı Kur'an tefsirlerini İsrailiyata yaklaşımları açısından yedi grupta incelemek mümkündür:

1- İsrailiyatı senediyle verip nadiren eleştiri yapanlar: Bu tür tefsirlerin en belirgin örneği Taberi'nin tefsiridir. Taberi gerek tefsirinde gerek tarihinde pek çok israiliyat rivayet etmiş olup bu rivayetler daha çok Ka'b el-Ahbar, Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshak ve Süddî'ye dayanmaktadır.

² A. Birışık, "Kur'an", DİA, XXVI, 417-418;

2- İsrailiyatı senediyle birlikte verip bunların hemen tamamını tenkit edenler. İbn Kesir'in Tefsiru'l-Kur'an'ı bu tür eserlerdendir. İbn Kesir yalan bilgiler içerdiğine inandığı bu rivayetlerle ilgilenmez. Ona göre İsrailiyat esas itibariyle Tevrat'tan çok yahudiler tarafından kendi dinlerine sokulan asılsız bilgilere dayanmaktadır.

3- Çok sayıda İsrailiyat naklettiği halde nadiren senet zikreden ve bu haberleri eleştirmeyenler. Mukatil b. Süleyman bu gruptadır.

4- İsrailiyatı çokça rivayet ettiği halde bunların senetlerini vermeyen ancak nadiren de olsa bilginin zayıflığına ve sahih olmadığına işaret edenler. Vahidi'nin el-Vasit, el-Basit ve el-Veciz'i bu türdendir.

5- İsrailiyatı bilgi olarak nakleden ve bunları yer yer eleştirenler. Bu tür eserler tefsirlerin en geniş grubunu meydana getirmekte olup Sülemi, Zemahşeri, Razi, Kurtubi ve Nesefi'nin eserleri bu grupta mütalaa edilebilir.

6- İsrailiyatı senetsiz olarak zikrettiği halde bunlara yer vermedeki asıl amacı tenkit olanlar. Bu türün en meşhur örneği Alusi'nin Ruhu'l-Meani'sidir.

7- İsrailiyata yer veren tefsirlere şiddetle karşı çıkan ve zaman zaman bu rivayetleri sırf tenkit için nakledenler. Bu tür tefsirlere en belirgin örnek Reşid Rıza'nın el-Menar adlı tefsiridir³.

³ A. Birışık, "İsrailiyat", DİA, XXIII, 199-201;